

Др Зоран Кесић*
Доцент на Криминалистичко-полицијском
универзитету,
Департман криминалистике
Београд

ПРЕГЛЕДНИ НАУЧНИ РАД
doi:10.5937/zrpfni1878271K

UDK: 351.74:343.9
Раđ примљен: 05.04.2018.
Раđ прихваћен: 28.05.2018.

ПОЈАМ „ПОЛИЦИЈСКОГ НАСИЉА“**

Апстракт: Смисао писања овог рада проналазимо у потреби појашњења изузетно комплексне и надасве деликатне појаве, у научној и стручној литератури познате као „полицијско насиље“. Тим пре што у домаћој литератури до сада није било довољно речи о овом проблему, бар не у смислу његовог емпиријског сагледавања. Имајући у виду да дефинисање предмета истраживања представља први и неизоставни корак на путу до спознаје показатеља проучаване појаве, чинило нам се важним да у овом раду размотримо сам појам „полицијског насиља“. Тежња нам је била да на тај начин бар делимично отклонимо одређене недоумице у тумачењу ове појаве, али и да уједно повећамо заинтересованост научне јавности за истраживање насиља полиције у нашем друштву, али не само у виду теоријске анализе, већ и кроз његово емпиријско истраживање. Потреба за тим превасходно произлази из чињенице да у нашим условима до сада нису у довољном броју спроведене такве научне студије којима би се системски и свеобухватно истражило насиље полиције, тако да су бројни показатељи његове појаве и обима углавном резултат нагађања и слободних процена.

Кључне речи: полиција, принуда, сила, насиље.

* zoran.kesic@kpa.edu.rs

** Раđ је резултат научноистраживачког пројекта под називом *Криминалитет у Србији и инструменти државне реакције*, који финансира и реализује Криминалистичко-полицијска академија из Београда. Циклус научних истраживања 2015–2019. година. Руководилац пројекта је проф. др Биљана Симеуновић Патић.

1. Увод

Заштита људских права и слобода свих грађана је оно што демократија превасходно очекује од полиције. Чињеница је, међутим, да у сржи полицијске делатности стоји једна велика противречност. С једне стране, за полицију се, због њене суштински ауторитарне делатности, може рећи да представља аномалију у демократском друштву, јер својим радом озбиљно задире у сферу људских права, док је, с друге стране, њено постојање неминовност, јер оно обезбеђује поштовање тих истих људских права и слобода. У том смислу је свакако најиндикативније „полицијско насиље“,¹ тачније незаконита употреба средстава принуде у поступању полиције, или, да будемо још прецизнији, прекорачење и злоупотреба овог полицијског овлашћења.

Заокупљеност научне и стручне јавности проблемом насиља полиције доказује све већи број научних студија и монографских дела у којима се обрађују теме као што су бруталност, тортуре и незаконита лишења живота при поступању полиције, односно полицијска убиства. Иако се већина тих истраживања и даље спроводи на подручју англосаксонских земаља, а пре свега у САД, у последње време је повећано интересовање за проучавање ових појава и у нашем региону, уз приметан фокус аутора ка анализирању правних аспеката насиља полиције, односно незаконите употребе средстава принуде.² Због изузетног значаја нормативног (правног) аспекта за разумевање полицијског насиља у овом раду ћемо се осврнути и на овај сегмент конкретних појава. С друге стране, потребно је имати у виду да насиље полиције не представља само правни проблем. Заправо, овде је реч о веома сложеној појави, чије разматрање захтева један шири научни приступ, као што је рецимо онај који се негује унутар криминолошке перспективе, а која преферира емпиријско истраживање.

Међутим, потребно је имати у виду да бројне специфичности полицијског насиља (нпр. својство извршиоца, околности под којима се такви поступци предузимају) чине истраживање ове појаве нарочито изазов-

1 Неспорно је да насиље представља универзалну категорију. Сходно томе, израз „полицијско насиље“ користимо превасходно како би ову појаву издвојили из општег контекста и да би кроз њено независно сагледавање могли спознати специфичности испољавања насиља у раду полиције. Истина, коришћење формулације полицијско насиље (насиље полиције) на нашем подручју се углавном везује за медијски приказ конкретне појаве, док се у научним и стручним радовима она ретко појављује, иако је у свету то готово уобичајена пракса.

2 Од представника научне јавности из нашег региона сматрамо да су нарочит допринос у сагледавању овог сегмента употребе средстава принуде у поступању полиције дали Драган Арлов, Горан Вучковић, Жељко Никач, Гојко Шетка, Мирослав Жаберл, Петар Веић и Маријан Шуперина.

ним, али и проблематичним. Притом, поред проблема практичне природе, истраживачи овог феномена могу се сусрести и са одређеним концептуалним ограничностима, посебно у смислу дефинисања предмета истраживања. Познато је да теоријско и радно дефинисање представља први и неизоставни корак на путу до што објективнијих показатеља проучаване појаве. Тачније, прецизно и недвосмислено дефинисање је кључни предуслов успешности самог истраживања. Отуда и наша тежња да у овом раду преиспитамо конкретан појам и на тај начин изнађемо што прихватљивије одређење, а које би представљало битан ослонац у дефинисању предмета истраживања неких будућих студија о насиљу полиције.

2. Разматрање „полицијског насиља“ у контексту општег појма насиља и њему блиских појава

Чињеница је да сама реч насиље (енгл. *violence*)³ има негативан призивак и да нас, сходно томе, њен изговор превасходно асоцира на нешто лоше, противправно, криминално. Овакав резон је додуше и очекиван ако узмемо у обзир да се насиље обично представља као израз агресивности, схваћене као испољавање нападачког понашања (лат. *aggressio*), и то пре свега као вид физичке агресије – примењује се како би се повредила нека особа или уништило неко добро (Нинчић, 2014: 204).

Посматрајући појмове агресије и насиља у овом контексту стичемо утисак да је реч о синонимима, што свакако није тачно. Наиме, нису сва агресивна понашања уједно и насилничка. Штавише, агресивно понашање појединца представља само један сегмент појма агресије, чије значење је заправо знатно шире. Тако, на пример, Милосављевић под агресијом сматра „друштвене појаве у којима се супротстављени интереси, ставови, циљеви или вредности неких појединаца, друштвених група или глобалних друштава разрешавају силом.“ (Милосављевић, 2003: 224).

Двосмислена употреба речи агресија у богатој литератури о тој теми изазвала је много збрке. Како би спречио евентуалне забуне у уводу своје студије о људској деструктивности Фром (*Fromm*) истиче разлику између дефанзивне (реактивне) агресије, за коју користи појам *бенигна агресија*, док деструктивност и окрутност, схваћене као људске склоности ка уништавању и тежњи за апсолутном влашћу, представља изразом *малигна агресија* (Fromm, 1989a: 11).

3 Корен ове речи потиче од латинског израза *vis*, што значи „снага“ или „крепкост“, и одликује људско биће напраситог и бруталног карактера. Оно дефинише и однос снага у којем постоји тежња да се други потчини или изложи сили (Mišambled, 2015: 13).

Имајући у виду уобичајене поводе и околности под којима се полицијска принуда користи, она углавном представља реактивну агресију, поседујући тиме превасходно бенигни карактер. Притом, од свих видова бенигне агресије, које Фром износи у својој типологији (вид. Fromm, 1989б: 11–45), за нашу расправу су нарочито интересантни следећи:

- *псеудоагресија* – случајна, ненамерна агресија, тј. агресиван чин којим извршилац повређује другу особу, иако није имао намеру нанети никакву штету;
- *инструментална агресија* – представља адаптивни тип агресије, чији је циљ постизање онога што је неопходно или пожељно. Циљ није деструкција као таква. Она служи само као инструмент за достизање стварног циља и
- *конформистичка агресија* – подразумева разне чинове агресије који су били изведени не зато што је агресора нагонила жеља за уништавањем, већ зато што му је речено да тако учини, те је сматрао својом дужношћу послушати наређење.

У литератури смо наишли на још једну дистинкцију у чијој светлости је могуће сагледати и сам појам насиља полиције. Наиме, полазећи од специфичне „парадигме насиља“ Џок Јанг (JockYoung) прави разлику између два вида ове појаве – прво је просоцијално насиље и оно представља одговор на друго антисоцијално насиље. Притом, како објашњава овај аутор, „иако се сматрају нормативно различитим, манифестације просоцијалног и антисоцијалног насиља се у стварности не могу разликовати.“ (Young, 2007: 168). Овакво тумачење имплицира закључак како се не морају баш сви поступци који у себи садрже елементе насиља (агресију, силу, принуду), посматрати у негативном контексту. Свесна ове чињенице, Катарина Вилијамс (Katarine Williams) проширује уобичајено поимање насилничког понашања, указујући како оно укључује и дела код којих је примена принуде легална, те како би се избегли неспоразуми предлаже увођење појма криминално насиље (наведено према: Игњатовић, 2003: 260).

Ако узмемо у обзир чињеницу да припадници полиције поседују право на употребу средстава принуде, а која у основи имају насилан карактер, онда би нам се логичним чинио закључак да су полицијски службеници овлашћени да се у раду користе насиљем. Међутим, да ли је баш тако? Постоје, додуше, схватања како се између појма насиља и појма силе, па и појма принуде, може ставити знак једнакости. У том смислу је интересантно следеће објашњење: „Примена силе према субјекту који је изложен јачој сили намеће трпљење деловања силе. (...) Како би избегао

штетне последице силе, субјект се мора повиновати захтеваном, на сили наметнутом понашању – дакле насиљу.“ (Танчић, Д., Јефтић-Шарчевић, 2014: 360).

Истина је да између силе и насиља постоје изразите сличности, па чак и значајна подударанја (посебно ако их посматрамо у контексту употребе физичке снаге). Међутим, за Стојановића нема дилеме како ова два појма ипак треба разликовати, а као разлоге за то он наводи следеће:

- сила као облик принуде увек је усмерена на одређен циљ, а то је деловање на вољу пасивног субјекта, док код насиља, као радње извршења, то није нужно. Штавише, насиље може бити само себи циљ;
- сам израз насиље има негативан призив, тј. говори о нечему што је недозвољено, противправно, док сила представља термин који је, сам по себи, вредносно неутралан и
- силу може представљати и најнезнатније коришћење физичке снаге, док је код насиља неопходна употреба осетније, знатније физичке снаге (Стојановић, 2014: 2–3). У том смислу је вредно поменути да Волтер (Volter) дефинише насиље као „деструктивну страну силе“ (Гађиновић, Бајагић, 2014: 305).

Поред ове дистинкције у литератури се прави разлика између насиља и принуде. Тако је, на пример, у делима Слободана Јовановића приметно објашњење да „насиље представља сваку примену силе супротно важећим законима и уставу, док је принуда легална примена силе.“ (наведено према: Танчић, Д., Јефтић-Шарчевић, 2014: 361). Додуше, принуда у себи садржи елементе насиља, будући да има потенцијал угрожавања живота и телесног (физичког) интегритета лица према ком се предузима. Сходно овом тумачењу, полицијска принуда се обично своди на две основне компоненте:

- физичку – садржана у примени физичке снаге и материјалних средстава погодних за телесно повређивање и
- смртоносну – премда смрт може бити проузрокована и применом неких других средстава ова компонента полицијске принуде се углавном ограничава на ватрено оружје, будући да код његове употребе постоји највећа извесност смртог исхода.

Приликом разматрања полицијске принуде посебно треба имати у виду да она представља једно од законом предвиђених овлашћења полиције,⁴

⁴ Важно је истаћи како немају сви припадници полицијске професије „привилегију“ да у раду користе принуду, већ само они службеници полиције са статусом овлашћеног

што значи да су њени облици, као и услови и начин употребе, регулисани правним нормама.⁵ Правни карактер принуде, како истиче Милосављевић (1997: 206), огледа се у њеном циљу и условима за примену. У зависности од карактеристика појединачних средстава принуде,⁶ за сваког од њих се посебно дефинише и законски уређује конкретна намена. Отуда су и разлози за употребу средстава принуде у поступању полиције бројни (савладавање отпора, одбијање напада, спречавање самоповређивања итд.), с тим да за употребу ватреног оружја очекивано важе најстрожа правила и ограничења.

Основна сврха полицијске принуде је у непосредној вези са извршавањем законом прописаних дужности и задатака полиције. У том смислу, чак и најблажи вид принуде, употребљен без службеног основа, представља незаконито поступање полиције. По тој логици, када припадници полиције користе средства принуде мимо прописане сврхе, односно на недозвољен начин, онда више не можемо говорити о легалном већ о противправном поступању, а које је у овом случају опредмеђено у чину насиља, а пре свега у тзв. прекомерној сили (енгл. *excessive force*) – „употреба веће силе него што је разумно и неопходно, односно силе која није одговарајућа у датој ситуацији.“ (Miller, 2004: 31).

То даље имплицира закључак како је за разумевање полицијског насиља неопходно размотрити границе до којих се употреба средстава принуде сматра разумном (неопходном, легалном), а чијим прекорачењем се она заправо треба тумачити као претерана (непотребна, нелегална), а тиме и као насилничко понашање у правом смислу те речи. Значајну помоћ у томе пружају нам нормативни стандарди у регулисању ове области и постојећа начела (принципи) употребе средстава принуде.

службеног лица.

5 Насупрот ове правом допуштене и на закону утемељене принуде стоји недозвољена (противправна) принуда, а која је у нашем правном систему предвиђена као посебно кривично дело /Вид. чл. 135 Кривичног законика Републике Србије, *Службени гласник Републике Србије* бр. 85/2005, 88/2005 - испр., 107/2005 - испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014 и 94/2016/.

6 Потсећања ради, наш законодавац је ставио на располагање припадницима полиције следећа средства принуде: 1) физичка снага; 2) распршивач са надражујућим средством; 3) електромагнетна средства; 4) службена палица; 5) средства за везивање; 6) специјална возила; 7) службени пси; 8) службени коњи; 9) средства за запречавање; 10) уређаји за избацивање млазева воде; 11) хемијска средства; 12) посебне врсте оружја и средстава и 13) ватрено оружје /чл. 105 Закона о полицији, *Службени гласник РС* бр. 6/16 и 24/18/.

3. Сагледавање појма „полицијског насиља“ у контексту основних начела употребе средстава принуде

Имајући у виду насилан карактер и тежину последица које могу бити проузроковане средствима принуде, сасвим је очекивана потреба демократских друштава да се ово овлашћење полиције што више ограничи, како формално-правно тако и бројним принципима. Тежња је да се тиме уједно овај сегмент поступања полиције усагласи са најважнијим међународно-правним изворима у овој области,⁷ на шта такође подсећају Никач и Лештанин (2017: 196) у својој анализи нормативних решења конкретне области. Полазећи од уставне одредбе како је свако дужан да поштује слободе и права других и да је одговоран за то, Југовић (2008:78) оправдано указује на противречну природу полицијске принуде у демократским друштвима, упозоравајући како управо због тога њено коришћење повлачи за собом специфичну контролу, која укључује утврђивање правног основа и разлога за употребу.

Колико је заправо реч о деликатном сегменту поступања полиције можда најбоље сведочи чињеница да су у нашем *Закону о полицији* регулисању употребе средстава принуде посвећена чак 24 члана.⁸ Поред тога, у питању је једино овлашћење чија примена је регулисана посебним правним актом,⁹ док се услови и начини примене осталих овлашћења углавном сагледавају у оквиру јединственог прописа. Такође, за разлику од других овлашћења полиције, код употребе средстава принуде законодавац с правом инсистира на строжим условима примене. Притом се обично истиче како је полицијски службеник дужан да приликом употребе средстава принуде, поред поштовања општих услова за примену овлашћења, уважи још неке принципе – неопходност, уздржаност, хуманост, поступност, пропорционалност.¹⁰ Ови услови се додатно поштравају у случају употребе ватреног оружја, будући да овај сегмент полицијске принуде представља најозбиљнију претњу основном и најважнијем праву сваког човека – праву на живот.

Несумњиво једно од најважнијих начела рада полиције је законитост, на чије поштовање су полицијски службеници, због саме природе њихо-

7 Вид. Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода, *Службени лист СЦГ – Међународни уговори* бр. 09/03 и бр. 05/05; Декларација о полицији, *Резолуција* 690 (1979), Парламентарне скупштине Савета Европе; Европски кодекс полицијске етике, *Препоруке* (2001) 10.

8 Вид. од члана 105 до члана 129 Закона о полицији.

9 Правилник о техничким обележјима и начину употребе средстава принуде, *Службени гласник РС* бр. 19/07, 112/08 и 115/14.

10 чл. 105 Закона о полицији.

ве функције, посебно обавезани. Будући да су задужени за спровођење закона, од припадника полиције се с правом очекује да буду пример његовог поштовања, односно да сваки њихов поступак буде утемељен на закону. Доследна примена принципа законитости у раду полиције, како истиче Васиљевић (2012: 125), обезбеђује равнотежу између, с једне стране њених овлашћења и, с друге стране, слобода и права човека и грађанина.

Другим речима, принцип законитости би требало да обезбеди да полиција примењује овлашћења ради заштите безбедности људи и остваривања њихових права и слобода, али истовремено и да заштити те исте слободе и права грађана од евентуалних незаконитих поступака полиције. Правило по ком свака полицијска радња мора бити законом допуштена и у законским границама примењена посебно је важно у случају средстава принуде, будући да се њиховом употребом права и слободе грађана могу најексплицитније угрозити. Полазећи од начела законитости, Лок (Locke) изводи закључак како „коришћење силе у сврхе које нису дозвољене законом, односно без законите потребе, чини прекомерну силу“ (Locke, 1996: 130).

Неспорно је да употреба средстава принуде треба да буде правно основана, односно да њено коришћење има закониту сврху. У том смислу, битан моменат у оцењивању прикладности употребљене силе представља постојање ометања или спречавања извршења службеног задатка, али и постојање јасне претње, која се манифестује у виду реалне опасности (по живот грађана или самог полицајца) или у виду угрожавања сигурности (штићеног објекта и људи који се у њему налазе). То, међутим, није довољан разлог да употребу средстава принуде аутоматски сматрамо легитимном.

Заправо, њена употреба мора бити неопходна у датом моменту, како би се несметано извршила конкретна службена радња или, како се наводи у самом закону: „Полицијски службеник средства принуде употребиће само ако се на други начин не може извршити задатак.“¹¹ Другим речима, неопходност употребе средстава принуде подразумева да законит циљ (сврху) није било могуће остварити ненасилним методама. Дакле, полицијски службеници би требало да се ослањају на принуду само у изузетним приликама, односно када њена употреба нема адекватну алтернативу у датом тренутку.¹² На основу тога неки аутори изводе

11 чл. 105, ст. 2 Закона о полицији.

12 Стога је од нарочите важности да припадници полиције располажу са што више алтернативних избора употреби силе, кад год и где год је то могуће, посебно уколико знамо да се с мање насиља често могу постићи исти, па чак и бољи резултати.

закључак како је „полицијска сила изузетно (ванредно), а не редовно средство извршавања задатака“ (Subošić, Mijalković, 2012: 238).

Следећи принцип употребе средстава принуде, али и једна од важних препорука полицијским службеницима, односи се на уздржаност у коришћењу силе. Сматра се да би, чак и кад су испуњени законски услови за примену овог овлашћења, полицијски службеници требали да се уздрже од употребе средстава принуде уколико је то у датим околностима могуће. Ово посебно важи за ситуације у којима су испуњени услови за употребу ватреног оружја. Важност овог принципа огледа се, пре свега, у чињеници да се његовим поштовањем минимизира штета по живот и здравље људи, али и по материјална добра. У британској полицији су очигледно посебно водили рачуна о поштовању принципа уздржаности приликом креирања политике употребе ватреног оружја, о чему сведочи нагласак на процени ризика, преговарању и деескалацији која води до предаје – полицајац се упућује на тзв. „дуго играње“ (енгл. *playing it long*) (Punch, 2010: 63).

Постоје, међутим, ситуације у којима се средства принуде морају употребити, односно када принуда нема адекватну алтернативу. Ипак, и у тим ситуацијама поступање полицијског службеника мора бити усклађено са постојећим принципима, а пре свих са принципом поступности. Чињеница је да припадници полиције располажу правом на употребу разноврсних средстава принуде, како по природи и техничким карактеристикама тако и по последицама које могу бити проузроковане њиховом применом. Иза оволико расположивог арсенала полицијске принуде треба, између осталог, препознати тежњу законодавца да службеницима полиције пружи могућност прилагођавања врсте и количине принуде решавању различитих проблемских ситуација, водећи рачуна да у тренутку интервенције бирају средство принуде које ће проузроковати најмање последица. Користећи се логиком поступности у примени овог овлашћења, препоручљиво је кренути од најблажег средства принуде (физичке снаге) и по потреби постепено повећавати интензитет принуде, користећи тежи облик (средство). У супротном, не примењујући принуду према захтеваном континуитету, полицијски службеник повећава извесност настанка прекомерне силе.

У објашњењу незаконите употребе силе многи аутори се позивају на принцип сразмерности (пропорционалности), као што то на пример чини Адамс (Adams) на следећи начин: „Интензитет употребљене силе треба бити пропорционалан претњи и ограничен на најмању количину која је неопходна за остваривање легитимне полицијске акције. Свака сила употребљена преко ове равнотеже је претерана.“ (Adams, 1996: 63).

Од свих принципа које полицијски службеник мора да има у виду приликом доношења одлуке да употреби средства принуде императив примене пропорционалне силе га ставља вероватно у највеће искушење. Најпре треба нагласити да одређивање распона у примени средстава принуде не даје полицајцима јасне индикације како да поступе у свакој прилици у којој се нађу, али им свакако може помоћи да прилагоде различите нивое силе групама проблемских ситуација, чиме у ствари сам распон представља својеврсну смерницу у коришћењу расположивих средстава принуде.

4. Одређивање појма „полицијског насиља“ у зависности од начина дефинисања критеријума прекомерне силе

Проблем у дефинисању „полицијског насиља“ представља чињеница што је у многим околностима граница између прописне и непрописне силе прилично замућена. Тамо где је сила неопходна, расуђивањем се мора одредити коју врсту силе и у којој количини је разумно применити. Кад год се такве одлуке морају донети, а посебно кад је одлучивање препуштено дискреционој оцени полицијских службеника, грешке су веома могуће (вид. Бикаревић, 2016). Поред тога, иако је избор адекватног средства препуштен на вољу самом полицајцу, тј. његовој личној процени, чињеница је да тај избор ипак не зависи искључиво од доносиоца одлуке, већ и од бројних спољних фактора на које полицијски службеник углавном не може да утиче.

Све то нас доводи до закључка како се линија раздвајања између разумне и претеране силе може лако повући у правним прописима, али да у пракси то није увек лако извести. То је додатно отежано непостојањем универзалних критеријума у оцењивању прикладности коришћења свих нивоа силе којима полиција располаже. Тако је, на пример, оцењивање оправданости употребе ватреног оружја битно олакшано чињеницом да је коришћење крајње силе јасно сведено на конкретне проблемске ситуације, док је разлику између оправдане и претеране употребе физичке снаге знатно теже идентификовати.

Ствари додатно компликују постојеће разлике у категорисању и тумачењу природе употребљене силе, посебно између оног ко примењује силу и оног ко ту силу трпи. Тако на пример, „грађани под прекомерном силом неретко сматрају и вербално злостављање и грубост полицајаца у опхођењу.“ (Lersch, Mieczkowski, 2005: 554). Насупрот њима, полицијски службеници су склони дефинисању власититих критеријума за употребу силе, а који су често супротни од званичних. Илустрације ради, Вестли (Westley) је установио да готово 40% испитаних полицајаца употребу прекомерне силе

не сматра незаконитом уколико јој је циљ одржавање или успостављање нарушеног полицијског ауторитета (наведено према: Chan, 1997: 20).

Искуства ранијих анализа ове проблематике нам говоре да сагледавање полицијског насиља битно зависи од начина дефинисања критеријума претеране силе. У том смислу је вредно поменути да је Врховни суд САД, поступајући по случају *Graham v. Connor* 1989. године, донео одлуку да приликом дефинисања прекомерне силе примену силе било које врсте треба преиспитивати у односу на следеће факторе:

- постојање тренутне претње за полицајца од стране осумњиченог;
- озбиљност преступа осумњиченог;
- постојање активног отпора хапшењу;
- намера бекства од стране осумњиченог (Champion, 2001: 54).

Истраживање насиља полиције Рајс (Reiss) је засновао на следећим критеријумима:

- ако је полицајац физички напао грађанина, а онда га није ухапсио (правилна употреба силе подразумева хапшење);
- ако се грађанин који је ухапшен није ни речима ни делима супротставио полицајцу (сила би се требала употребити само ако је неопходна за спровођење хапшења);
- ако је полицајац, макар и постојало опирање приликом хапшења, могао с лакоћом савладати грађанина на неки други начин;
- ако је велики број полицајаца био присутан и могао помоћи у савладавању грађанина;
- ако је прекршилац био везан (имао „лисице“ на рукама) и није покушао да побегне или се насилно супротстави;
- ако се употреба силе наставила и након што је прекршилац савладан (наведено према: Alpert, Dunham, 2004: 22).

Мицући (Micucci) и Гом (Gomme) су се приликом истраживања фокусирали на критеријуме по којима сами припадници полиције одређују неко понашање као прекомерну силу. По њима таква сила се дешава када се користи:

- *ван равнотеже* (нпр. оштрије или чешће него што је оправдано понашањем осумњиченог);
- *сувише емотивно* (нпр. понашање полицајца је ван контроле);

- *случајно* (нпр. сила се не фокусира на одговарајућа лица и/или реализацију специфичних циљева) (Micucci, Gomme, 2005: 493).

Интересантно мишљење заступају Гелер (Geller) и Тох (Toch) сматрајући прекомерном силом и „учесталу употребу силе од стране истих полицајаца, чак и ако сваки инцидент изгледа оправдано“ (Geller, Toch, 1996: 293). Иако такве околности не би требало тумачити као претерану силу (макар у њеном правном смислу), оне се ипак могу повезати с том појавом. Наиме, полицајац који у раду често користи средства принуде несумњиво излаже себе, али и друге ризику од нежељених последица – у физичком, емоционалном, професионалном, али и законском погледу. Истина је да се неки полицајци чешће налазе пред искушењем да користе силу (нпр. раде у насилном окружењу), али не треба заборавити да често прибегавање насилним методама временом може постати особен стил рада.

5. Закључак

Сумирајући претходно излагање могли бисмо закључити како насиље полиције представља, пре свега, исход прекорачења употребе средстава принуде, тачније примене овог овлашћења на начин који није сагласан правилима о његовој употреби. Иако је препоручљиво да због разноврсности и флуидности проблемских ситуација правни основ за примену полицијских овлашћења генерално, па и средстава принуде, мора бити довољно еластичан, неопходно је да он истовремено буде омеђен јасним границама, а све како би се спречило слободно тумачење и примена овлашћења по личном нахођењу. Отуда би прекомерну силу могли тумачити и као употребу средстава принуде преко прописане границе, односно у обиму већем од дозвољеног и неопходног за извршење легитимног полицијског задатка.

Пратећи ову логику Игњатовић дефинише прекомерну силу разматрајући сам моменат (тренутак) у ком је дошло до прекорачења, разликујући притом две ситуације: 1) *од тренутка започињања интервенције пређене су границе у којима је примена средстава принуде дозвољена* (нпр. полицијски службеник је употребио ватрено оружје иако је, сходно принципима пропорционалности или сразмерности, конкретну проблемску ситуацију могао решити употребом блажег средстава принуде) и 2) *до ексцеса у примени средстава принуде је дошло у току законито започете акције* (нпр. полицијски службеник наставља са употребом физичке снаге и након што је престала потреба за тим, тачније иако су законски услови за коришћењем силе у међувремену престали) (Ignjatović, 2015: 164).

За разумевање сложене природе полицијског насиља, међутим, није довољно проблем посматрати само у контексту прекорачења овлашћења, већ и као израз његове злоупотребе, а која подразумева коришћење силе у сврхе које уопште нису дозвољене. Илустрације ради, изнуђивање признања од осумњиченог уз употребу физичке снаге се може сматрати злоупотребом средстава принуде. Наиме, у овој ситуацији не само да се нису стекли законски услови за употребу средстава принуде, већ у датим околностима (саслушање осумњиченог) и у такве сврхе (признање извршења деликта) коришћење принуде полицијским службеницима није ни дозвољено. У том смислу је вредно подсетити да злоупотреба овлашћења представља намерно кршење правила којим се регулише полицијска дужност, односно „понашање које је руковођено јасном намером“ (Alpert, Noble, 2009: 245). То даље имплицира закључак како сам чин злоупотребе треба посматрати искључиво као плод умишљаја, за разлику од прекорачења овлашћења, које може и често јесте последица нехата.

Оно што изазива одређене недоумице јесте мотив који покреће полицијског службеника да злоупотреби овлашћења. Истина је да се таквим понашањем углавном тежи остварити лични интерес, најчешће опредмећен у материјалној користи. Ипак, користољубље није једини мотив који условљава злоупотребу овлашћења. Иза таквог поступка може се, на пример, крити и освета, као приоритетан мотив полицијског службеника, због чега се злоупотреба може тумачити и као злонамерно понашање, у правом смислу те речи. Извесно је, међутим, да мотивација за злоупотребу овлашћења понекад превазилази лично задовољство. Тако, на пример, полицајац може злоупотребити средства принуде мотивисан „племенитим разлогом“ (енгл. *noble cause*), а који се у пракси углавном своди на заштиту сигурности грађана или сузбијање конкретнoг злочина (вид. Crank, Flaherty, Giacomazzi, 2007; Kesić, 2017).

Полицијска етика нас учи да су полицајци „људи закона“ који увек морају поштовати правила. У литератури смо, међутим, наишли на другачију перспективу полицијске етике, базирану на „вредносно заснованом доношењу одлука“ (енгл. *value-based decision making*). У једном од објашњења овог концепта истиче се како „већина полицајаца сматра да би своја овлашћења требало да користе за добробит грађана, чак и ако правила морају понекад бити прекршена да би се то урадило“ (Crank, Caldero, 2010: 22). Судићи по томе, чак и насилничко понашање припадника полиције може бити подстакнуто моралним императивом и утилитаристичким идеалом полицијске професије, тј. остварењем племенитог циља. У том смислу, заштита грађана од криминалних појава, нарочито њених

најопаснијих видова, могла би се окарактерисати као један од највреднијих циљева.

Међутим, без обзира колико је племенит и вредан конкретан циљ, не сме се изгубити из вида да нека понашања једноставно нису прихватљива да би се тај циљ постигао. Ово правило посебно важи у контексту рада полиције, чији положај и улога у друштву је чине једним од кључних субјеката правног система, али и кроз чије деловање се можда најексплицитније манифестује колико се заправо поштују принципи владавине права у једном друштву. Стога, иако спровођење правде по доктрини „циљ оправдава средство“ може бити примамљиво, службеници полиције морају бити свесни да ниједан циљ није толико вредан да би ради његовог остварења они могли и требали да посегну ка незаконитим средствима, а посебно не тако екстремним као што је насиље. Они би заправо морали увек имати у виду како не могу и не смеју поседовати идентитет или моћ која је изван или изнад закона, јер како да очекују од других да поштују закон кад ни они сами то не чине.

Литература/References

Adams, K. /1996/: Measuring the Prevalance of Police Abuse of Force—in: *Police Violence: Understanding and Controlling Police Abuse of Force* (eds. Geller W.A. Toch H.), New Haven: Yale University Press, 52–93.

Alpert, G.P. Dunham, R. (2004): *Understanding Police Use of Force – Officers, Suspects and Reciprocity*, New York: Cambridge University Press.

Alpert, G.P. Noble, J. (2009): Lies, True Lies, and Conscious Deception: Police Officers and the Truth, *Police Quarterly* 2 (XII), 237–254.

Бикаревић, Д. (2016): Дискрециона оцена полиције кроз призму употребе средстава принуде – у: *Европске интеграције – правда, слобода и безбедност* – том 3 (ур. Коларић, Д.), Београд: Криминалистичко-полицијска академија, 193–210.

Васиљевић, Д. (2012): *Законитост управе и дискрециона оцена*, Београд: Криминалистичко-полицијска академија.

Гађиновић, Р. Бајагић, М. (2014): Појмовно одређење моћи, силе и насиља – у: *Насиље у Србији – узроци, облици, последице и друштвене реакције* – том 1 (ур. Коларић, Д.), Београд: Криминалистичко-полицијска академија, 301–310.

Geller, W.A. Toch, H. (1996): Understanding and Controlling Police Abuse of Force –in: *Police Violence: Understanding and Controlling Police Abuse of Force* (eds. Geller W.A. Toch H.), New Haven: Yale University Press, 292–328.

Игњатовић, Ђ. (2003): Криминолошки аспекти деликата насиља – у: *Деликти насиља* (ур. Радовановић Д.), Београд: Институт за криминолошка и социолошка истраживања, 259–269.

Ignjatović, Đ. (2015): *Kriminologija – dvanaesto izdanje*, Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.

Југовић, С. (2008): Обележја управних овлашћења полиције – полицијских овлашћења, *НБП – Наука, Безбедност, Полиција* 2(XII), 73–81.

Kesić, Z. (2017): Abuse of Noblecause in policing – risk factors and consequences – in: *Archibald Reiss Days – Thematic Conference Proceedings of International Significance – Vol. 2* (ed. Simeunović-Patić, B.), Belgrade: The Academy of Criminalistic and Police Studies, 329–339.

Lersch, K. Mieczkowski, T. (1996): Who are the Problem - Prone Officers? – An Analysis of Citizen Complaints, *American Journal of Police* 3(XV), 23–44.

Locke, H. (1996): The Color of Law and the Issue of Color: Race and the Abuse of Police Power –in: *Police Violence: Understanding and Controlling Police Abuse of Force* eds. Geller W.A. Toch H.), New Haven: Yale University Press, 129–149.

Miller, L. (2004): Good Cop – Bad Cop: Problem Officers, Law Enforcement Culture, and Strategies for Success, *Journal of Police and Criminal Psychology* 2(XIX), 30–48.

Милосављевић, Б. (1997): *Наука о полицији*, Београд: Полицијска академија.

Милосављевић, М. (2003): *Девујације и друштво*, Београд: Драганић.

Micucci, A.J. Gomme, I.M. (2005): American police and subculture support for the use of excessive force, *Journal of Criminal Justice*, 5(XXXIII), 487–500.

Mišambled, R. (2015): *Istorija nasilja – Od kraja srednjeg veka do danas* (orig. Robert Muchembled, Une historie de la violence – De la fin du Moyen Age a nos jours, Paris 2008 – prevela sa francuskog Tamara Valčić Bulić), Novi Sad: Akademska knjiga.

Никач, Ж., Лештанин, Б. (2017): Нови Закон о полицији и примена средстава принуде, *Војно дело* 1(LXIX), стр. 191–209.

Нинчић, Ж. (2014): Насиље као образац понашања у Србији – у: *Насиље у Србији – узроци, облици, последице и друштвене реакције – том 2* (ур. Коларић, Д.), Београд: Криминалистичко-полицијска академија, 203–212.

Punch, M. (2010): *Shoot to Kill – Police accountability, fire arms and fatal force*, London: Policy Press.

Стојановић, З. (2014): Кривичноправни појам насиља – у: *Насиље у Србији – узроци, облици, последице и друштвене реакције* – том 1 (ур. Коларић, Д.), Београд: Криминалистичко-полицијска академија, 1–8.

Subošić, D. Mijalković, S. (2012): Doprinos policijskog pregovaračkog tima zaštititi ljudskih prava u posebnim bezbednosnim situacijama, *Temida* 1(XV), 231–252.

Танчић, Д. Јефтић-Шарчевић, Н. (2014): Насиље и сила према схватањима Слободана Јовановића – у: *Насиље у Србији – узроци, облици, последице и друштвене реакције* – том 2 (ур. Коларић, Д.), Београд: Криминалистичко-полицијска академија, 360–367.

Fromm, E. (1989a): *Anatomija ljudske destruktivnosti – prva knjiga* (orig. *The Anatomy of Human destructiveness*, New York, 1973, prevod: Gvozden Flego i Vesna Marčec-Beli), Zagreb: Naprijed.

Fromm, E. (1989b): *Anatomija ljudske destruktivnosti – druga knjiga* (orig. *The Anatomy of Human destructiveness*, New York, 1973, prevod: Gvozden Flego i Vesna Marčec-Beli), Zagreb: Naprijed.

Crank, J. Flaherty, D. Giacomazzi, A. (2007): The noblecause: An empirical assessment, *Journal of Criminal Justice* 1 (XXXV), 103–116.

Crank, J., Caldero, M. (2010): *Police Ethics: The Corruption of Noble Cause*, Cincinnati: Routledge.

Champion, D. (2001): *Police Misconduct in America*, Santa Barbara: ABC Clio.

Chan, J. (1997): Promene u policijskoj kulturi, *Izbor* br. 1, 9–30.

Young, J. (2007): *The Vertigo of Late Modernity*, London: SAGE Publications Ltd.

Правни акти

Декларација о полицији, *Резолуција 690 (1979), Парламентарне скупштине Савета Европе*.

Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода, *Службени лист СЦГ – Међународни уговори* бр. 09/03 и бр. 05/05.

Европски кодекс полицијске етике, *Препоруке (2001) 10*.

Кривични законик Републике Србије, *Службени гласник Републике Србије* бр. 85/2005, 88/2005 - испр., 107/2005 - испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014 и 94/2016.

Правилник о техничким обележјима и начину употребе средстава принуде, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 19/2007, 112/2008 и 115/2014.

Закон о полицији, *Службени гласник РС* бр. 6/16 и 24/18.

Dr Zoran Kesić,

Assistant Professor,

Academy of Criminalistic and Police Studies, Zemun

CONCEPT OF „POLICE VIOLENCE“

Summary

The purpose of this paper is to clarify an extremely complex phenomenon which is in the scientific and professional literature known as police violence. It is justified by the fact that this issue has not been sufficiently discussed in local literature, particularly in the context of scientific-theoretical and empirical research on this phenomenon. Having in mind that the theoretical and working definition of the subject matter of this research is the first and indispensable step in understanding the indicators of the phenomenon under consideration, the author first considers the conceptual definition of police violence in an endeavour to remove, at least partly, certain ambiguities and increase the interest of the academic community to research this phenomenon, not only in the form of theoretical analysis but also through empirical research in Serbian society. The need for such research primarily stems from the fact that there is an insufficient number of empirical studies that would systematically and comprehensively research the phenomenon of police violence in Serbia. Consequently, numerous indicators of this phenomenon and its extent are mainly the result of assumptions and arbitrary assessment.

Keywords: *police, coercion, force, violence.*